

ПРАВОВА СИСТЕМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИЙ (ПЕРЕХІДНИЙ) ТИП

Чукаєва В. О.

ВСТУП

У вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі поряд з розглядом проблем, що стосуються традиційних типів держав і правових систем, певна увага приділяється визначенню особливостей держави і права перехідного типу. Термінологічно ці держави і правові системи зазначаються по різному, а саме «перехідні держави та правові системи» або «тип постсоціалістичних держав і правових систем». Такі держави і правові системи знаходяться «на переході» від однієї держави і права до іншого: від феодального до капіталістичного, від капіталістичного до соціалістичного і навпаки. Останні іменуються «постсоціалістичними» системами, тому що у центрі колишньої соціалістичної правової сім'ї стояла Соціалістична держава і право. Саме Україна довгий час також була в рамках соціалістичної соціально-економічної формації.

На сучасному етапі вітчизняні науковці теорії права, порівняльного правознавства ставлять проблему типології правових систем і місце правової системи України в сучасному світі. В цьому плані є цікаві дослідження В.І. Шакуна, В. Стретовича, Р.І. Іванчишина і інших науковців¹. У даний час держави, які були у складі Радянського Союзу – кожна з них, маючи багато загальних ознак, формують разом особливу спільність держав і правових

---

¹ Див.: Шакун В.І. Правова система – основа державно-правової реформи в Україні. Державно-правова реформа в Україні. К., 1997. С. 123-125; Іванчишин Р.І. Правова система України як різновид романо-германської правової сім'ї. Актуальна юриспруденція. Юридичні науково-практичні Інтернет Конференції. URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1987%3A071218-20&catid=228%3A122018-1&Itemid=282&lang=ru; Особливості правової системи України. URL: https://pidru4niki.com/70716/pravo/osoblivosti_pravovoyi_sistemi_ukrayini Правова система України. URL: https://www.wikiwand.com/uk/Правова_система_України_та_ін.

систем, які б умовно можна було роздивлятися як перехід від соціалістичної правової сім'ї до постсоціалістичної.

На сучасному етапі науковці визначають чотири концепції належності правової системи України до певної сім'ї: а) слов'янської; б) євразійської; в) романо-германської; г) східноєвропейської. Також деякі вчені вважають, що правова система України тягнє до східноєвропейської². На нашу думку, Україна зараз відноситься до постсоціалістичного типу правової системи, яка характеризується перехідним станом розвитку держави і права. Кожна держава і право, равно як і інша політична система, будучи історичними категоріями зазначеного типу соціально-політичних явищ, інститутів і установ, існують і функціонують в рамках визначених суспільно-економічних формацій. Разом з тим в їх розвитку минулого і справжнього, як і в розвитку всього людського суспільства зустрічаються перехідні стани, тобто ті періоди коли відбувається перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої.

Зараз в такому стані знаходяться колишні республіки радянської імперії. Такі переходи держави і права завжди супроводжуються кризовими явищами державного управління та суспільства в цілому. Дослідження причин кризових явищ держави і права у теоретичному плані і практичному має дуже важливе значення. Це допомагає не тільки глибоко і різнобічно зрозуміти сутність і зміст перехідного стану тієї або іншої держави і права, але і встановити причини кризових ситуацій в управлінні суспільством, визначити оптимальні шляхи і засоби виходу з даної ситуації для ефективної діяльності публічної влади і встановлення соціально-економічної стабільності в країні.

1. Особливості постсоціалістичного (перехідного) типу правової системи

Після 1991 року колишні соціалістичні країни Східної Європи вступили в новий постсоціалістичний період розвитку правової системи. Для цього періоду характерно те, що колишні радянські країни почали проводити глобальні економічні, політичні та правові реформи. Це торкалось змін стандартів у правовому полі формування системи влади, прав і свобод людини і громадянина, методів публічного управління. Був взято курс на європейську інтеграцію і повернення до континентального права. Саме актуальним серед теоретиків права є визначення особливостей і можливостей

---

² Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов. І. О. Биля-Сабадаш та ін. За заг. ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2012. 272 с. С. 57.

включення нових держав у європейську спільноту нових республік Східної Європи. Але при цьому на території колишнього Радянського Союзу після його розпаду утворюються держави, в яких, хоча і затверджуються нові, власні національні пріоритети, все ж таки продовжують діяти сили, які мають особливості адміністративно-командної системи управління і риси права тоталітарного управління олігархічної соціальної групи. Правова система, що існувала в Україні більш ніж сім десятиліть минулого століття, все ж таки має сьогодні основні інститути і процеси правового регулювання частково соціалістичної правової сім'ї, та по суті, частково радянського права, тільки з ідеологією правової держави. Так залишилась система джерел права, його структура та юридична техніка, які в радянській правовій системі були багато в чому аналогічні романо-германському праву. Характер всіх змін, які відбувались в різних сферах життя суспільства, вплив зовнішньополітичних орієнтирів демократизації та прагнення втілення європейських стандартів у правовому регулюванні суспільством визначили зміни ідеологічного і політичного плюралізму життя суспільства, формування ринкової економіки, спроба створення гарантій забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Це характерно для всіх бувших країн Радянського Союзу, тому вчені юристи визначають наявність існування єдиного простору пострадянської правової системи, яка постійно знаходиться в процесі реформування для імплементації у європейське право.

Цей процес відбувається не тільки з урахуванням особливостей внутрішнього національного державотворення, але і зовнішніх чинників, коли пострадянські держави стали повноправними суб'єктами міжнародного права. Їх прагнення включатися у світові інтеграційні процеси обумовлює зміни своєї правової системи. Тому серед юристів встала дилема нової класифікації правових систем пострадянських країн для визначення їх особливостей з подальшим розумінням їх характерних рис формування ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин і включення до романо-германської правової сім'ї.

На наш погляд, правові системи колишніх союзних республік можна віднести до постсоціалістичної правової сім'ї, яка формується на основі переробки радянського права з принципами правової держави та приматом міжнародного права. Воно знаходиться в перехідному режимі між основними національними правовими системами з тенденцією зближення з континентальним правом.

Правові системи постсоціалістичних держав продовжують формуватись в умовах ідеологічного диктату – тільки в бік ідеї «правової держави», «ліберального світу» на основі підпорядкування центральній владі, у тому числі в області правотворчості і правозастосування. Загальні засади праворозуміння базуються на юридичному позитивізмі в традиційному стилі. Діючий масив нормативно-правових актів приймалися відповідно традиціям правової держави зі збереженням частково норм радянського права і політики правового унітаризму. Також формується право у рамках державних об'єднань при вирішенні економічних проблем створення нових ринків збуту та виробництва. Довгі часи правові системи країн, що традиційно були орієнтовані на близьку економічну співпрацю з Росією, входили разом з нею до політико-економічних союзів, що також впливало на особливість формування внутрішнього національного права. З 2014 року Україна почала формувати правове поле тільки в рамках романо-германської сім'ї зі стандартами Європейського права і відходити від соціально-економічної і політичної співпраці з Росією. Це вплинуло на зміст формування її правової системи. Таким чином, одночасно з процесами правового розвитку постсоціалістичних держав відбувається підвищення пріоритету міжнародного і європейського права для національного права, яке супроводжується застосуванням міжнародних і європейських принципів, норм і понять в національному праві, адекватно до механізму участі держав в розробці і прийнятті міжнародно-правових норм і рішень, відповідальності за їх виконання і при цьому забезпечення суверенітету народу і держави. Зокрема, відбувається зміцнення законодавчої бази з прав людини, приведення законодавства у відповідність з міжнародними і європейськими нормами і стандартами для стабілізації дії законодавства і правильного його розуміння і застосування.

Зараз одним з найважливіших напрямів розвитку законодавства постсоціалістичних держав є його гармонізація з правом міжнародних економічних організацій. У межах яких теж функціонують норми і принципи міжнародного права, що забезпечують співпрацю в різних галузях економіки і роблять їх головними регуляторами економічних стосунків. Треба зазначити, що більшість постсоціалістичних правових систем в силу історичних, етнічних, релігійних і ментальних особливостей намагаються гармонізувати своє законодавство і навіть уніфікувати правові норми в деяких областях. Прагнення деяких

постсоціалістичних держав включитися або наблизитись до Європейського Союзу, також є головним чинником, що визначає напрям розвитку їх правових систем. Треба все ж таки визнати, що вплив правової системи Росії до 2014 року в Україні мав місце, особливо в рамках економічного співробітництва. Також це пояснюється загальною історичною долею, політичними, демографічними зв'язками між цими державами і народами.

Головна відмінність правових систем, що утворилися на пострадянському просторі, полягає в незначній ролі права в житті суспільства, а також в слабкому функціонуванні механізмів громадянського суспільства, в основі яких лежать процеси підвищення самостійності і активності суб'єктів соціального життя. Особливістю є і те, що залишається проблема збереження національних правових культур, від яких багато в чому залежить функціонування правових систем, з одного боку, і необхідність обліку тенденцій інтеграції, взаємодії і взаємозалежності держав і народів, що більше і більше посилюється на тлі активного діалогу правових культур, з іншого боку, виступають найважливішими чинниками, що визначають трансформацію постсоціалістичних правових систем. Існування самотніх правових систем на пострадянському просторі відбиває особливу історичну реальність, правову культуру, менталітет народів з приводу співвідношення з владою, реальністю забезпечення цією владою прав і свобод людини і громадянина. Проте, це не є аргументом того, щоб бути в сторонці від загальносвітових тенденцій, зокрема, гармонізація законодавства і уніфікації права у рамках міжнародних і регіональних об'єднань. При цьому необхідно підкреслити, що тенденції прискореного залучення постсоціалістичних правових систем до західного права без урахування реальних умов правового життя в цих державах можуть привести до зворотнього результату – кризовий стан влади і суспільства у всіх сферах його діяльності.

Проблема класифікації пострадянських правових систем на сьогодні є не тільки правовим, але і політичним питанням, оскільки вибір того або іншого напрямку розвитку правової системи природним чином зумовлює політичний, економічний і соціальний шлях розвитку суспільства. Ефективність функціонування постсоціалістичних правових систем залежить від вибору збалансованої і адекватної моделі правового розвитку. При цьому вона повинна враховувати як історичне минуле так і сучасні реалії, що сприяє їх поступовому розвитку. На цьому шляху існують певні

проблеми перехідного етапу постсоціалістичної держави і права. Передусім, для успішного формування і функціонування правової системи потрібна відповідна правова база. Тут головне місце відводиться законотворчій владі.

Законотворча діяльність після встановлення незалежності від іншого державоутворення демонструє визначальний вплив кон'юктурних політичних, фінансових інтересів на цей процес, внаслідок чого ухвалені закони не завжди відповідають вимогам, що пред'являються через європейські стандарти, норми Конституції, хоча їх кількість досить вагома. Достатньо подивитись на формування і реформування конституційного законодавства України на сучасному етапі³.

Функціонування сучасної правової системи тісним чином взаємопов'язана з механізмом держави, яке обумовлено, в першу чергу, реалізацією принципу розділення державної влади на три гілки – виконавчу, законодавчу, судову. Цей принцип поділу влад, що припускає систему стримувань і противаг основних гілок влади досі є декларативним і не дієздатним. Достатньо подивитись на невдалі судові реформи в Україні з 2014 року в напрямку збудувати дійову, незалежну гілку влади⁴. Незалежність судової системи – це головна гарантія ефективності не лише держави, але і усієї правової системи.

Ще однією проблемою ефективного функціонування більшості постсоціалістичних правових систем є відставання процесуального права від матеріального, оскільки ефективність норм матеріального права визначається можливістю реального функціонування норм процесуального права. Також серйозною проблемою на шляху ефективного функціонування постсоціалістичних правових систем є наявність правового нігілізму. Як наслідок відсутності віри в право. Право як інструмент захисту справедливості в реаліях життя просто не працює, або працює частково. Це обумовлюється не лише

---

³ Див.: Речицький В. Конституційна реформа, як симптом політичної компрометації. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/konstytutsijna-reforma-yak-symptom-politychnoji-kompromentatsiji-vsevolod-rechytskyj-k-yu-n-dotsent-konstytutsijnij-ekspert-hph/>; Литвин В. Конституційна реформа в Україні: історія, сучасний стан та перспективи. URL: <http://www.golos.com.ua/article/125163>; Замахнулися на Конституцію: які зміни хотів внести Зеленський та його попередники URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/04/30/statlja/polityka/zamahnulysya-konstytucziyu-yaki-zminy-xotiv-vnesty-zelenskyj-ta-joho-poperednyku>

⁴ Судова реформа в Україні: короткий огляд. URL: <https://dejure.foundation/library/sudova-reforma-v-ukraini-scho-zminylos-za-try-roky>

історичним минулим, але і багатьма чинниками, що характеризують сучасний стан життя в цих державах. Зокрема, значними проблемами соціально-економічного характеру – це є як наслідок перехідного періоду, а також недосконалість їх законодавства в рамках порушення норм Конституції держави.

Правові системи на пострадянському просторі все ще містять елементи колишнього «партійно-бюрократичного» типу. Така правова система ґрунтується на верховенстві інтересів суб'єктів публічної влади. Особливо це проявляється у сфері реалізації кримінально-правової політики. Процес трансформації постсоціалістичних правових держав дозволяє визначити різні рівні і різні орієнтири в їх розвитку, що надає можливість умовно об'єднати їх в декілька груп. Так, в окрему групу можна виділити правові системи держав Балтії, які приєдналися до романо-германського права. Підтвердженням цього являється їх повноцінне включення в загальноєвропейський інтеграційний процес. У другу групу можна віднести правові системи держав, що орієнтуються на романо-германське право – це Україна, Молдавія, Грузія, Вірменія. Що трансформуються у бік приєднання до романо-германського права. Існує багато причин, що не дозволяє однозначно віднести правові системи цих держав до вищезгаданої правової системи, зокрема сфера правової ідеології і пов'язана з нею правозастосовна діяльність публічної влади.

Також треба зазначити, що географічне положення держав, що входять в Євразію на стику двох цивілізацій – східної і західної, в контексті сучасних тенденцій розвитку суспільства обумовлює взаємодію і взаємопроникнення цивілізаційних елементів, у тому числі у правовій сфері, як результат діалогу правових культур. Ці правові системи, маючи загальні і специфічні особливості правового розвитку, запозичують правові положення у романо-германського права. Проте, це запозичення зачіпає зовнішню сторону правової будівлі, а змістовна сторона все ще залишається за рамками традиції романо-германського права. Таким чином, в результаті трансформації правових систем держав що утворилися на пострадянському просторі можна об'єднати у групу постсоціалістичну правову сім'ю, для якої характерні риси перехідного періоду формування права в бік романо-германської правової системи. Постсоціалістична правова сім'я має ряд особливих характерних рис: 1) всі перехідні явища і процеси на сучасному етапі мають не локальний, а глобальний характер; 2) для

переходу на нову ступінь еволюції в силу особливостей розвитку сучасного суспільства вже недостатньо тільки політичних і соціально-економічних змін, тут необхідно вже враховувати і нову модель взаємодії людини і природи, приймати до уваги не тільки соціальні, але й ноосферні зміни; 3) існують такі загрози для сучасного суспільства, які створюють об'єктивні передумови як для об'єднаного процесу в політичній, економічній, екологічній і в інших суспільних сферах, так і для створення нових моральних норм. На сучасному етапі потрібні універсальні моральні імперативи, які здатні полегшити існування людини в епоху хворобливої ломки цінностей, орієнтирів, світовідчуттів; 4) у перехідний період на сучасному етапі розвитку суспільства незмірно зростають порівняно з минулими можливостями «активного втручання людини в хід перетворювальних процесів».

Що об'єднує держави і правові системи перехідного типу початку XXI століття? Безумовно, держава і право перехідного типу має всі ознаки і риси, які характерні будь-якій державі і праву. Однак, вони мають також і свої особливості, а саме: 1) всі держави і правові системи перехідного типу виникають в результаті різних соціальних потрясінь – революцій, війн, невдалих радикальних реформ, переворотів. Наприклад, достатньо подивитись на причини розвалу Радянського Союзу який почався, на нашу думку з 1985 року, коли партійна еліта почала проводити невдалі економічні і політичні реформи, що привело до перевороту, який став поштовхом відколу республік від цілісного союзного утворення з вектором побудови незалежних держав; 2) перехідний стан держави і права і самого суспільства має декілька можливих варіантів подальшої еволюції соціальної і державно-правової матерії, альтернативу розвитку державності, права, суспільства по тому чи іншому шляху. Визначення цього шляху залежить від економічних можливостей держави і суспільства, інтелектуальні можливості нових політичних лідерів, характеру ідеологічних установок можновладців і опозицій, а також здатність виробки нової концепції, доктрини розвитку перехідної держави і права, проведення основних її положень до життя і т.ін.

Також існують і інші соціальні фактори які діють на політично-прагматичному рівні. Суть їх у тому, що на певному шляху розвитку держави і права у перехідний період, при виробленні його концепції, доктрини за основу беруться не тільки фактори, що діють на історично обмеженому відрізку часу та просторі, короткострокові

вигоди та інтереси, а й філософські погляди, що стосуються всього історичного процесу розвитку держави та суспільства, а також і уявлення інтелектуальної еліти цієї країни про який шлях розвитку держави й суспільства слід вважати прогресивним, а який – регресивним.

Керуючись у перехідний період вибором шляху розвитку держави і суспільства немарксистським світоглядом, нинішні можновладці в Україні йдуть шляхом утворення ринкової економіки та побудови справжньої демократичної капіталістичної держави та суспільства. Так, на сучасному етапі в Україні створення різновиду капіталізму – «народний», «олігархічний», «з національної специфікою» тощо – немає принципового значення. Головне є у тому, що це не соціалізм, а капіталізм.

Третє, що характерно для перехідного стану соціалістичної держави, права та суспільства, з урахуванням що вони виникають та розвиваються, неминуче пов'язано з різкою зміною характеру та масштабів традиційних економічних зв'язків, розладом економіки, ослабленням матеріальної основи держави та правової системи, різким падінням рівня життя значної частини населення. Це є закономірним явищем для перехідного типу правової постсоціалістичної системи.

Також можна визначити і четверту особливість перехідного типу держави і права – це тимчасове ослаблення соціальних і політичних основ публічної влади через переоцінку соціально-політичних цінностей серед значної частини населення, що відбувається в країні. Неминуче коливання суспільства між новою і старою державною владою і політичною елітою, через соціальну напругу, що виникає при цьому, суспільного сум'яття і хаосу. Для підтримання хоч якогось контролю в такому суспільстві в системі поділу трьох гілок влади домінуюча роль належить виконавчій владі. Перебуваючи в центрі перехідного процесу держава в даний період вирішує взаємопов'язані між собою особливі групи завдань. Одна з них пов'язана з організацією самого державного механізму – зміною його сутності, змісту, форм організації, способів діяльності, структури. Інша ж група завдань стосується зміни суспільства, реформування економіки, встановлення нових орієнтирів у внутрішній та зовнішній політиці, формування нової офіційної ідеології.

У прямій залежності від характеру та видів, що стоять у перехідний період перед державою завдань, знаходяться й основні напрямки його діяльності, функції. Виконання їх спрямоване на

досягнення таких важливих для постсоціалістичного суспільства та держави цілей, як: перебудова соціального забезпечення на новий соціал-демократичний лад; введення в систему освіти та медицини, які раніше були лише у системі державного забезпечення, приватних елементів фінансування; вдосконалення духовного виховання громадян з метою прищеплення ним нових соціальних, політичних, етнічних та інших цінностей; перебудова трудових відносин; зосередження зусиль відповідних державних органів у сфері економіки на мікроекономічних, регіональних проблемах. Таким чином, постсоціалістичний тип держави і правової системи є перехідним етапом (тому можна в теорії права визначати і як тип перехідної держави і правової системи) формування умов поступової імплементації правового регулювання суспільства в бік романо-германської правової системи і європейського права.

2. Політико-правова доктрина і реформування конституційного законодавства у постсоціалістичній (перехідний) період держави і права

На сучасному етапі державності України існує в стані перехідного етапу становлення нових стандартів публічного управління – а саме: від тоталітарних методів управління до демократичних. При цьому сам перехідний етап характеризується більше як авторитарно-конституційний режим. Основними ознаками якого є: 1) наявність Конституції, яка за змістом відповідає загальнодемократичним стандартам, але при цьому соціально-економічні гарантії їх забезпечення на практиці – відсутні; 2) у системі державного управління є увесь набір законодавчих, виконавчих, судових органів держави, але на практиці механізм розділення влади відсутній, оскільки працює вертикаль президентської влади; 3) методам управління характерні риси командно-адміністративного управління; 4) в кадровій системі державного управління володарює бюрократична, президентська, політична, економічна еліта; 5) є наявність регулярно організованих виборів, але вони не мають вирішального значення для зміни партій і посадовців у влади, оскільки результати зумовлені політичною і ідеологічною ситуацією в державі; 6) місцеве самоврядування в практиці державного управління знаходиться жорстко під контролем органів виконавчої влади та інституції президентатури⁵ [3, с. 167-176].

---

⁵ Чіркін В.Є. Основи порівняльного державо ведення. Х.: Артикул, 1997. С. 167-176.

На сучасному етапі розвитку державності України відбувається відчуження влади від суспільства, що підтверджується постійною організацією проведення революцій («померанчева», «гідності»). Суть, яких, – боротьба за владу між старими групами правлячої еліти і новими, раніше периферійними і національними. Усе це відбувається на тлі соціального розпаду і структурно-економічної кризи. Відбувається процес втрати стабільної системи управління суспільством, який спровокований непродуманою економічною та політичною реформами, що привели до розколу суспільства. Сучасне суспільство як і раніше залишається безгромадянським, багатопартійна система страждає периферійністю, демократичний плюралізм – монополією однією соціальною групою – олігархатом. Починаючи з глибоких конституційних реформ форми державності 2004, 2010, 2014 років жодному громадському руху не вдалося зробити свій вплив на реальну політику і державну владу.

Для забезпечення реального державного суверенітету, демократичних стандартів функціонування публічної влади потрібне становлення діючої політичної системи з низу, а не з ініціативи олігархічної правлячої групи з гори. Вона повинна розвиватися на базі створення солідарних соціальних, національних, політичних, економічних інтересів суспільства в цілому або окремих ведучих груп громадських організацій. Саме тоді буде формуватись основа громадянського суспільства яка необхідна для побудови правової держави. Для цього так само потрібна наявність чітко сформованої ідеї побудови державності, яка б відбивала інтереси більшості соціуму для державної влади, яка може створити єдину політику розвитку суспільства з принципово-важливих питань у сфері економіки, що є основною гарантією забезпечення державного суверенітету.

Єдність принципово-важливих цілей і спрямована дія влади, державних інститутів не можна представляти як абсолютну величину, тому що між державними інститутами влади завжди є наявність протиріччя в позначенні першої необхідності конституційних цілей, визначення способів і методів їх досягнення. Це завжди веде до внутрішнього протистояння між державними органами і посадовцями. Це добре видно з того політичного протистояння, яке склалося між Президентом і Верховною Радою України, між Прем'єр Міністром України і парламентом, між Президентом України і урядом. Безумовно, ці протистояння сприяють поглибленню і продовженню кризи державної влади, що

заважає стабільності практичної діяльності державного апарату державної влади і ефективності державної служби. При цьому, усі інститути державної влади України усвідомлюють, що це необхідно для побудови правової держави і зміцнення суверенітету держави.

На сучасному етапі, в Україні, як ніколи, актуальна проблема побудови саме суверенної, демократичної держави. Це прагнення було закріплене законодавчо, ще в Конституції 1996 року, де визначений один з найважливіших принципів формування системи державної влади – єдиним джерелом державної влади є народ України. Де народ України – є головним суб'єктом конституційно-правових відносин у системі публічної влади.

Демократія носить політичний характер, оскільки виступає організуючим принципом і чинником діяльності різних політичних сил у боротьбі за володіння державною владою, за вплив на процес ухвалення державних рішень. На сьогодні в Україні відсутнє існування реалій демократичного суспільства, оскільки йде тільки формування необхідних передумов для існування демократії⁶. Це підтверджує той факт, що економічні передумови демократії виражаються в наявності економічної свободи особистості, в рівності усіх форм власності і в їх однаковій охороні і захисті з боку держави практично не забезпечуються. Ідеологічні передумови характеризуються пануванням офіційно-закріпленою доктриною, яка вигідна правлячій еліті і відсутністю плюралізму думок, обмеження свободи засобів масової інформації. Так, наприклад, тільки у 2022 р. було ліквідовано офіційної українською владою такі медіа телеканали, як «112 Україна», News One і ZIK.

Для виходу з кризової ситуації публічного управління необхідно визначити дійовий вектор розвитку правотворчості, якій закріплюється в офіційній доктрині розвитку держави і права. На основі аналізу чинного законодавства і практики його реалізації доктрина формує відповідну систему знань, ідей, теорій про право і правову систему в цілому. Доктрина так само констатує рівень правового розвитку держави і при цьому впливає на усі ключові елементи правової системи суспільства. Таким чином, доктрина з одного боку є основою правотворчості, а з іншого – аналізуючи правову дійсність, пропонує конкретні шляхи вирішення проблемних питань правового регулювання суспільно-державницьких стосунків. Сьогодні, коли розвиток українського права обумовлена новими

---

⁶ Чіркін В.Є. Перехідна постсоціалістична держава – зміст і форма. Держава і право. 1997. № 1. С. 56-63.

цілями і завданнями в системі правового регулювання, коли є наявність вітчизняних правових традицій – проблема усвідомлення і визнання правових культур європейського і євразійського права, які практично існують у формуванні і розвитку національної державності і права. В цьому процесі правова доктрина є джерелом права, але якщо оцінювати континентальну правову систему, то тут вона отримала використання доктринального тлумачення законів. Головною ознакою доктринального тлумачення законів є не формальна обов'язковість, а переконання і висока кваліфікація осіб, які здійснюють тлумачення такого роду. Так, під час судового процесу, судді можуть звертатися до думки провідних учених-юристів. Це відбувається тоді, коли право знаходиться в процесі реформування або в правовому регулюванні відсутні ті або норми права, інститути які потрібні для формування стабільності розвитку суспільства і держави. На сучасному етапі коли відбувається уніфікація правових систем України та Євросоюзу спостерігається зростання впливу правової доктрини в континентальній правовій системі. Це обумовлено потребами реформування правової системи і необхідністю пошуку нових підходів до трактування змісту як традиційних категорій права так і до нових явищ права в системі правового регулювання суспільних відносин. На сучасному етапі розвиток суспільства показує, що раніше сталі постулати радянського періоду юридичної науки, так і теоретичне положення європейської і американської юриспруденції в умовах сучасної української правової реальності набувають нові риси. Вони не спрацьовують в механізмі правового регулювання і переходять з юридичних аксіом у розряд положень, які заслуговують нового осмислення і теоретико-прикладного доведення.

На наш погляд, правова доктрина є елементом правової системи і джерелом права, хоча в сучасних дослідженнях дуже часто її розглядають як «вторинне» джерело, що має величезний вплив на законодавця і правозастосувальника. Проте, «правова доктрина» має первинне і головне значення формування нової правової системи, визначає її перспективи і ефективність в забезпеченні правового регулювання громадських стосунків. Регулятивний потенціал доктрини в сучасній правовій системі України реалізується шляхом закріплення дефінітивів і норм-принципів у законодавстві, створення документів політико-правового характеру, офіційного тлумачення права. Можна стверджувати, що сучасна українська правова доктрина дуже тісно перетинається з політичною доктриною.

Це пояснюється тим, що органічно пов'язані між собою такі категорії як держава і право – не можуть існувати один без одного. Тому цілком можна стверджувати, що існує така категорія як «політико-правова доктрина». Політична доктрина в самостійному вигляді існувати не може, оскільки без правового забезпечення вона залишається як можливою теорією розвитку суспільства. При цьому правова і політична доктрини все-ж впливають на формування особливостей політичної і правової системи суспільства. Політична доктрина може оформлятися у політико-правовий документ, який має нормативно-правові властивості, і на підставі цього може входити в структуру законодавства України. На відміну від інших нормативно-правових актів вона не містить в собі заборон, зобов'язань, дозволів, а включає норми, що встановлюють завдання і напрями правового регулювання. Виходячи з їх змісту, надалі буде уся правотворча, законодавча і правозастосовна практика.

Таким чином, доктрина визначає стратегію законодавчого розвитку держави в цілому так і окремих сфер правового регулювання. Проте в доктринах-документах знаходить своє відображення не уся правова доктрина держави, а лише її «політизована частина» – яка визнана частиною ученими-юристами і політиками в системі державної влади. Якщо вона буде визнана більшістю членами суспільства цієї держави то є наявність практичної реалізації у правовому регулюванні суспільних відносин, а якщо ні – тоді вона перетворюється на декларативну доктрину, яка є фундаментом формування мертвого механізму законності, правової культури у державі. Тому, на сучасному етапі юристами-практиками часто ставиться проблема про позитивні результати інтеграції українського права в європейське право.

На сьогодні в Україні основною політико-правовою доктриною є правова держава. Яка зафіксована в конституційних нормах-принципах ще з 1996 року, але, на жаль, в правовій реальності ці принципи так і не діють, що зумовили необхідне завдання політичного істеблїшменту проведення нової, другої конституційної реформи – переходу до парламентсько-президентської республіки. Сам парламент – єдиний законодавчий найвищий орган центральної влади, який обирається народом. У цій ситуації розширені повноваження парламенту республіки і формування уряду парламентом, а також встановлення особливої відповідальність уряду перед ним. Це пояснюється спробою посилення ролі і значення прав людини через їх захист народними депутатами парламенту

України. Це, безумовно, впливає на розвиток правової держави, формує досвід суспільства в участі ухвалення управлінського рішення державної влади. Також існує прагнення державної влади створити умови підвищення ролі партій парламентської більшості в організації діяльності уряду держави для проведення політики партії, що перемогла. Сама ідея розширення правового статусу органів місцевого самоврядування так само є продуктивною у рамках політико-правової доктрини – побудови правової держави і забезпечення захисту прав людини. Сама конституційна реформа покликана удосконалити правову систему України у бік демократизації, що на практиці відбилося в першу чергу на діяльності правоохоронних органів. Основна ідея конституційної реформи України являється забезпечення компромісу між різними суспільно-політичними силами, що дає стабільність розвитку суспільства на віддалену перспективу і є гарантом цивільного світу і національної злагоди. Затвердження політико-правової доктрини правової держави є необхідністю безумовного виконання конституційних обов'язків усіма державними органами, посадовцями і громадянами України. Треба відмітити, що «доктрина» в значенні «доктрина-документ» є результатом спільної діяльності наукових і політичних діячів, а саме зміст доктрини є те, що визнане керівництвом держави, тобто політико-наукові розробки, виконані вченими за замовленням політиків.

Доктрина як політико-правовий документ, безумовно, є складовою частиною законодавчої системи України, оскільки вона визначає не лише основи державної політики, але стратегію і тактику правового регулювання громадських стосунків. Це добре видно в змісті норм-принципів, норми-напряму правового регулювання. При цьому правовий статус доктрини в законодавчій системі чітко не визначений. Хоча можна без сумнівів стверджувати, що доктрина бере участь в правотворчій практиці, де відправною точкою є взаємовідносини політики і права. Доктрина як документ забезпечує стратегічний і перспективний характер розвитку державності, створює загальний план політичних дій і правового регулювання суспільних відносин. При визнанні державною владою сучасної моделі європейського суспільства – парламентаризму, поділ влади на три гілки, визнання інститутів місцевого самоврядування, уряду, глави держави на сучасному етапі переживають кризу. Про це свідчить те, що перед державною владою встала першочергова потреба пошуку нової форми держави, яку потрібно визначити у

рамках конституційної реформи. Створення нової ефективної системи управління потрібне як ніколи для реального забезпечення стабільності розвитку суспільства і держави. Треба так само зазначити, що в роботах філософів права можна знайти теорії про концептуальну владу – владу доктрини, як особливої форми влади. Це влада знання і компетентності⁷. Цю владу можна не помічати і не визнавати, що згодом, призводить до помилки, формуючи на практиці не ефективний механізм державного управління і правового регулювання суспільством, дестабілізації публічної влади, загроза втрати державного суверенітету. Покарання приходить все одно – у формі державної кризи і відсутності стабілізуючих елементів правового регулювання, повний крах законності.

Немає сумніву і в тому, що доктрина впливає на громадську думку і тим самим є самостійним видом регулювання суспільних відносин.

Усе це доводить, що доктрина має первинний характер в правовій системі, при цьому самі політико-юридичні теорії стають доктринами тільки за умови, якщо вони загальноєвропейські і мають практичний характер в правовому регулюванні громадських стосунків з позитивним результатом – забезпечення соціально-економічної стабільності розвитку держави і суспільства. Так само, державно-правові передумови, а це – передусім, конституційне закріплення прав і свобод людини, принципу розділення влади, рівність усіх громадян перед законом державною владою повністю не забезпечується. Для реалізації формування цих передумов в суспільстві, були зроблені спроби провести реформи (2004 р. – політична реформа, з 2014 г. – реформи з євроінтеграції) в державі, але «законодавча ейфорія» в парламенті породила хаос, протиріччя, дублювання і несистемність у нормативних актах. Більше того, процес в Україні ускладнений із-за неорганізованої структури механізму держави, і через політичний стан в самому парламенті, де сам процес ухвалення законів частенько підміняється політичними баталіями між народними депутатами України.

Таким чином, для забезпечення зміцнення державного суверенітету необхідно забезпечити стабільний економічний і політичний розвиток державності, яке можливе тільки при розробці дійової доктрини розвитку державності.

---

⁷ Див.: Організаційні та правові проблеми забезпечення державного суверенітету. Редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. Х. :Видавць ФО-П Вапнярчук Н. М., 2009. 237 с.

ВИСНОВКИ

Кожна правова система є історичною категорією зазначеного типу соціально-політичних явищ, яка існує в даній суспільно-економічній формації. Разом з тим в їх розвитку минулого і справжнього, як і в розвитку всього людського суспільства зустрічаються перехідні стани, тобто ті періоди коли відбувається перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої.

Зараз в такому стані знаходяться колишні республіки радянської імперії, які здійснюють перехід від соціалістичної соціально-економічної формації до капіталістичної. Такі переходи формують особливий тип правової системи – постсоціалістична (перехідна) яка має свої характерні риси: 1) утворюється в результаті глибоких соціальних потрясінь; 2) має декілька варіантів розвитку соціальної і державно-правової матерії. Залежить це через визначення доктринального вектору формування держави і права і інтелектуального рівня політичної еліти яка визначає і формує цю доктрину; 3) кардинальна зміна традиційних економічних зв'язків, що веде до кризового стану економіки, різке падіння рівня економічного стану більшої частини населення; 4) тимчасове послаблення соціальних і політичних основ держави і права у зв'язку з переоцінкою соціально-політичних цінностей серед суспільства; 5) в системі поділу державної влади домінує виконавча влада; 6) пошук оптимальної системи державного апарату, зміна форм держави.

Постсоціалістична держава як тип держави вирішує одночасно завдання однотипової правової системи. Особлива увага приділяється створенню конституційному законодавству, яке формується на основі нової політично-правової доктрині. Доктрина має первинний характер в правовій системі, її джерелом, при цьому самі політико-юридичні теорії стають доктринами тільки за умови, якщо вони загально визнані і мають практичний характер. Доктрина визначає стратегію законодавчого розвитку держави в цілому так і окремих сфер правового регулювання. Проте в доктринах-документах знаходить своє відображення не уся правова доктрина держави, а лише її «політизована частина» – яка визнана частиною ученими-юристами і політиками в системі державної влади. На сучасному етапі в Україні доктрина «правової держави» не спрацювала як система правового регулювання суспільних відносин. Тому доктринальні теорії, які б відбивали реальні можливості впливу на поступового формування демократичної держави існують на рівні розробки.

АНОТАЦІЯ

На сучасному етапі країни Східної Європи і колишні радянські республіки вступили в новий, постсоціалістичний період свого розвитку. Це визначило для юристів-дослідників нові проблеми з напрямку теорії держави і права, порівняльного правознавства, основ державотворення з приводу особливостей перехідного етапу від соціалістичної соціально-економічної формації до капіталістичної розвитку держави і права. В даному матеріалі дослідження були визначені характерні риси такої нової правової системи як «постсоціалістична».

Проаналізовані особливості розвитку держави і права України, яка за думкою авторки, відносяться до постсоціалістичної (перехідної) правової системи. Дана загальна характеристика розвитку правової доктрини країни, яка є джерелом формування правової системи держави. Визначена категорія «політико-правова доктрина», яка є основою змісту проведення конституційної реформи та правотворчості, в загалі, в Україні на сучасному етапі. Проаналізовані соціально-економічні, політичні фактори які впливають на формування змісту правової доктрини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Див.: Шакур В.І. Правова система – основа державно-правової реформи в Україні. Державно-правова реформа в Україні. К., 1997. С. 123-125; Іванчишин Р.І. Правова система України як різновид романо-германської правової сімі. Актуальна юриспруденція. Юридичні науково-практичні Інтернет Конференції. URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1987%3A071218-20&catid=228%3A122018-1&Itemid=282&lang=ru; Особливості правової системи України. URL: https://pidru4niki.com/70716/pravo/osoblivosti_pravovoyi_sistemi_ukrayini Правова система України. URL: https://www.wikiwand.com/uk/Правова_система_України_та_ін.
2. Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов. І. О. Биля-Сабадаш та ін. За заг. ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2012. 272 с.
3. Див.: Речицький В. Конституційна реформа, як симптом політичної компрометації. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/konstytutsijna-reforma-yak-symptom-politychnoji-kompromentatsijivsevolod-rechytyskyj-k-yu-n-dotsent-konstytutsijnjy-ekspert-hph/>;

Литвин В. Конституційна реформа в Україні: історія, сучасний стан та перспективи. URL: <http://www.golos.com.ua/article/125163>;
Замахнулися на Конституцію: які зміни хотів внести Зеленський та його попередники URL:

<https://www.slovoidilo.ua/2020/04/30/statlja/polityka/zamaxnulysya-konstytucziyu-yaki-zminy-xotiv-vnesty-zelenskyj-ta-joho-poperednyku>;

4. Судова реформа в Україні: короткий огляд. URL: <https://dejure.foundation/library/sudova-reforma-v-ukraini-scho-zminylos-za-try-roky>

5. Чіркін В.Є. Основи порівняльного державо ведення. Х.: Артикул,1997. 487 с.

6. Чіркін В.Є. Перехідна постсоціалістична держава – зміст і форма. Держава і право. 1997. № 1. С. 56-63.

7. Організаційні та правові проблеми забезпечення державного суверенітету. Редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. Х.: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2009. 237 с

Information about the authors:

Chukaeva Veronika Oleksandrivna

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Theory of State and Law, Constitutional Law and Public Administration
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Avenue, Dnipro, 49000, Ukraine